

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227



IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026



Founded in 2024



publishscience.uz



publish_science_journal@mail.ru



PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

SURXON VOHASI AHOLISINING AN'ANAVIY BOSH KIIYIMLARI VA ULARNING ETNOMADANIY XUSUSIYATLARI

Umarov Ikromjon Ibragimovich

Termiz davlat universiteti, dotsent, (PhD).

e-mail: lochin-umarov@mail.ru ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7936-4557>

Annotatsiya.

Mazkur maqolada Surxon vohasi aholisining an'anaviy bosh kiyimlari XX asr va hozirgi davr misolida tarixiy-etnografik jihatdan tahlil qilinadi. Unda bosh kiyimlarning turlari, mahalliy nomlanishi, shakli, tayyorlanish xususiyatlari, ularni tayyorlashda qo'llanilgan materiallar hamda erkaklar va ayollar kiyinish madaniyatidagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, bosh kiyimlarning kundalik turmush, yosh va oilaviy holat, urf-odatlar hamda marosimlar bilan bog'liq jihatlariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlar va dala tadqiqotlari ma'lumotlarini qiyosiy o'rganish asosida an'anaviy bosh kiyimlardagi hududiy xususiyatlar, tarixiy o'zgarishlar va madaniy davomiylikni aniqlash nazarda tutiladi.

Kalit so'zlar: Surxon vohasi, Boysun, qatag'onlar, qo'ng'irotlar, yuzlar, do'ppi, piltado'zi, salla, kalapo'sh, kuloh, qalpoq, sholpat, parangi, dakana.

ТРАДИЦИОННЫЕ ГОЛОВНЫЕ УБОРЫ НАСЕЛЕНИЯ СУРХАНСКОГО ОАЗИСА И ИХ ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

Умаров Икромжон Ибрагимович

Термезский государственный университет, доцент, (PhD).

Аннотация.

В данной статье проводится историко-этнографический анализ традиционных головных уборов населения Сурханского оазиса на материале XX века и современного периода. Рассматриваются виды головных уборов, их местные названия, формы, особенности изготовления, используемые материалы, а также их место в культуре мужской и женской одежды. Особое внимание уделяется связи головных уборов с повседневным бытом, возрастным и семейным статусом, обычаями и обрядами. В исследовании предполагается выявление региональных особенностей, исторических изменений и культурной преемственности традиционных головных уборов на основе сравнительного изучения научной литературы и материалов полевых исследований.

Ключевые слова: Сурханский оазис, Байсун, катаганы, кунграты, юзы, тюбетейка, пилтадузи, чалма, каляпуш, кулах, калпак, шолпат, паранги, дакана.

TRADITIONAL HEADWEAR OF THE SURKHAN OASIS POPULATION AND ITS ETHNOCULTURAL CHARACTERISTICS

Umarov Ikromjon Ibragimovich

Termez State University, Associate Professor, Doctor of Philosophy (PhD).

Abstract.

This article presents a historical and ethnographic analysis of the traditional headwear of the Surkhan Oasis population during the twentieth century and the present day. It examines the types of headwear, their local names, shapes, manufacturing characteristics, materials used in their production, and their role in men's and women's clothing culture. Particular attention is paid to the relationship between traditional headwear and everyday life, age and marital status, customs, and rituals. Based on a comparative study of scholarly literature and field research data, the study aims to identify regional characteristics, historical transformations, and cultural continuity in traditional headwear.

Keywords: Surkhan Oasis, Boysun, Qataghan, Qongirat, Yuz, doppi, piltadozi, salla, kalapo'sh, kuloh, qalpoq, sholpat, parangi, dakana.

Kirish. Surxon vohasi aholisining an'anaviy bosh kiyimlarini tarixiy-etnografik jihatdan o'rganish o'zbek xalqining moddiy va ma'naviy madaniyati, milliy kiyinish an'analari hamda mahalliy etnomadaniy xususiyatlarini tadqiq etishda muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy bosh kiyimlar xalqning kundalik turmush tarzi, xo'jalik faoliyati, tabiiy-iqlim sharoiti, hunarmandchilik tajribasi va estetik qarashlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularda muayyan hudud aholisining tarixiy tajribasi va madaniy qadriyatlarini o'z ifodasini topgan. Shu nuqtayi nazardan, Surxon vohasi aholisining bosh kiyimlarini o'rganish mintaqaning o'ziga xos madaniy merosini ilmiy asosda yoritish imkonini beradi.

Mavzuning dolzarbligi, avvalo, XX asr davomida va hozirgi davrda an'anaviy bosh kiyimlarning shakli, turlari, tayyorlanish usullari, mahalliy nomlanishi va ijtimoiy vazifalarida yuz bergan o'zgarishlarni aniqlash zarurati bilan

belgilanadi. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, shaharlashuv, kiyinish madaniyatining yangilanishi hamda zamonaviy kiyimlarning keng tarqalishi an'anaviy bosh kiyimlarning kundalik turmushda qo'llanilishiga ta'sir ko'rsatgan. Natijada ayrim an'anaviy kiyim turlari kundalik iste'moldan chiqib, asosan, to'y-marosimlar, milliy bayramlar va madaniy tadbirlar doirasida saqlanib qolgan bo'lishi mumkin. Ushbu jarayonlarni tarixiy manbalar va etnografik ma'lumotlar asosida qiyosiy o'rganish an'anaviy kiyinish madaniyatining davriy transformatsiyasini ochib berishga xizmat qiladi.

Surxon vohasining Boysun, Sherobod, Denov, Sariosiyo va boshqa hududlarida shakllangan mahalliy kiyinish an'analari o'zaro taqqoslash ham mavzuning muhim jihatlaridan biridir. Xususan, erkaklar va ayollar bosh kiyimlarining turlari, ularning konstruktiv tuzilishi, bezaklari, tayyorlanishida qo'llanilgan materiallar, kiyilish usullari hamda yosh va oilaviy holat bilan bog'liq xususiyatlarini tadqiq etish orqali mintaqaviy va mahalliy farqlarni aniqlash mumkin. Bunda bosh kiyimlarning nomlanishi va ular bilan bog'liq xalqona tushunchalarni qayd etish ham muhim bo'lib, ular mahalliy etnografik bilimlar va xalq terminologiyasini saqlash nuqtayi nazaridan alohida ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, Surxon vohasi aholisining an'anaviy bosh kiyimlariga oid ma'lumotlarni ilmiy adabiyotlar, arxiv hujjatlari, muzey eksponatlari, tarixiy fotosuratlar va dala tadqiqotlari materiallari asosida o'zaro qiyoslash mavzuning manbashunoslik ahamiyatini oshiradi. Ayniqsa, keksa avlod vakillari, hunarmandlar va mahalliy an'analarni biluvchi shaxslardan olingan ma'lumotlarni ilmiy jihatdan qayd etish orqali yozma manbalarda yetarlicha aks etmagan ayrim mahalliy atamalar, kiyish usullari va tayyorlash texnologiyalarini aniqlash mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Surxon vohasi aholisining an'anaviy bosh kiyimlarini tarixiy-etnografik jihatdan o'rganishda O'zbekistonning moddiy madaniyati, an'anaviy kiyim-kechaklari va mahalliy etnografik xususiyatlariga bag'ishlangan ilmiy adabiyotlar muhim manba hisoblanadi. Ular orasida professor S. N. Tursunov boshchiligidagi tadqiqotchilar guruhi tomonidan olib borilgan izlanishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ushbu tadqiqotlarda Surxondaryo aholisining an'anaviy kiyim-kechaklari va ularning mahalliy xususiyatlari umumiy etnografik muhit bilan bog'liq holda o'rganiladi [1, 2, 3].

N. Binafshaning maqolasi Boysun ayollarining an'anaviy kiyim-kechaklari, ularning hududiy va etnik xususiyatlarini yoritadi. Muallif Boysun o'zbeklari va tojiklari kiyimlaridagi o'xshashlik hamda farqlarni ko'rsatib, ayollar bosh kiyimlariga alohida e'tibor qaratadi. Jumladan, qo'ng'iroq ayollari kiygan "bosh" deb ataluvchi murakkab, baland bosh kiyimining tuzilishi, uning tarkibiy qismlari va bezaklari tavsiflanadi. Maqolada "kiygich" hamda "kurta" kabi atamalar, bosh kiyimning ayolning oilaviy holati va etnik mansubligi bilan bog'liqligi haqida ham ma'lumotlar berilgan [4].

G'. A. Mamarajabovning maqolasida Surxondaryo vohasining an'anaviy kiyimlari va taqinchoqlari, ularning turlari hamda qo'llanish xususiyatlari yoritilgan. Muallif kiyimlarni mavsumiyli, kundalik yoki marosimiy vazifasi va tananing qaysi qismiga kiyilishiga ko'ra tasniflaydi. Bosh kiyimlar ham an'anaviy libosning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqiladi [5].

G. R. Orifjonovanning tadqiqotida Surxondaryo vohasi aholisining etnomadaniy kiyim xususiyatlari, an'anaviy liboslarning shakllanishi va mahalliy to'qimachilik an'analari tahlil qilinadi. Muallif kiyimlarni moddiy madaniyatning muhim ko'rinishi sifatida talqin etib, ularning hududiy o'ziga xosligiga e'tibor qaratadi. Undagi yondashuv bosh kiyimlarni ham mahalliy kiyinish madaniyati, mato va bezak an'analari bilan bog'liq holda tahlil qilishga imkon beradi [6].

Ko'rib chiqilgan adabiyotlar Surxon vohasi aholisining an'anaviy bosh kiyimlarini o'rganish uchun muhim ilmiy asos yaratadi. Ayni vaqtda, ushbu manbalar tahlili Surxon vohasi aholisining an'anaviy bosh kiyimlarini XX asrdan hozirgi kungacha bo'lgan davrda kompleks o'rganish zaruratini ko'rsatadi. Xususan, bosh kiyimlarning mahalliy nomlari va turlarini tizimlashtirish, erkaklar va ayollar bosh kiyimlari o'rtasidagi farqlarni aniqlash, ularning yosh, oilaviy holat va marosimlar bilan bog'liqligini ochib berish, shuningdek, vaqt o'tishi bilan yuz bergan o'zgarishlarni tarixiy fotosuratlar, muzey ashyolari va dala tadqiqotlari asosida qiyoslash muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot Surxon vohasi aholisining an'anaviy bosh kiyimlarini tarixiy-etnografik jihatdan o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda tarixiylik, xolislik va qiyosiy tahlil tamoyillariga amal qilindi. Bosh kiyimlarning turlari, mahalliy nomlanishi, shakli, tayyorlanish texnologiyasi va etnomadaniy xususiyatlarini aniqlashda ilmiy adabiyotlar, etnografik ma'lumotlar hamda dala tadqiqotlari materiallaridan foydalanildi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy, tavsifiy-etnografik, tizimlashtirish va tahlil usullari qo'llanildi. Tarixiy-qiyosiy usul orqali an'anaviy bosh kiyimlarning XX asrdagi holati va hozirgi davrdagi xususiyatlari o'zaro taqqoslandi. Tavsifiy-etnografik usul yordamida ularning mahalliy nomlari, shakli, materiali, bezaklari, kiyilish tartibi hamda kundalik turmush va marosimlardagi vazifalari yoritildi. Tizimlashtirish usuli asosida bosh kiyimlar turi, vazifasi hamda jins va yosh xususiyatlariga ko'ra guruhlandi.

Shuningdek, Surxon vohasida yashovchi o'zbeklarning, jumladan, Boysun hududidagi qo'ng'iroq, qatag'on va boshqa etnik guruhlarning bosh kiyimlariga xos jihatlar qiyosiy tahlil qilindi. Bosh kiyimlarning nomlanishi, bezaklari va ulardan foydalanish an'analariidagi o'xshashlik hamda farqlarni aniqlash orqali ularning hududiy va etnomadaniy xususiyatlari ochib berildi. Mazkur yondashuv an'anaviy bosh kiyimlarning tarixiy o'zgarishlari va madaniy davomiyligini baholash imkonini berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'zbek xalqi milliy urf-odatlar, an'analari, to'y va marosimlarni nihoyatda qadrlaydi hamda ularni o'zining milliy g'ururi, e'tiqodi va ma'naviy qadriyatlarining ajralmas qismi deb biladi. Xalqimiz kiyinish madaniyatiga ham alohida e'tibor qaratib, an'anaviy kiyimlarni, ayniqsa, bosh kiyimlarni o'ziga xos ramziy ma'noga ega madaniy meros sifatida qadrlaydi. O'zbek xalqining eng sevimli bosh kiyimlaridan biri do'ppidir.

Do'ppi o'zbek xalqining an'anaviy bosh kiyimlaridan biri bo'lib, uning nomi turkiy tillar bilan bog'liq. Ayrim

talqinlarda bu so'z boshning yuqori qismi, ya'ni "tepa" tushunchasi bilan izohlanadi [7]. Yengil va qulay bosh kiyim hisoblangan do'ppi qadimdan turkiy hamda eroniy xalqlar orasida keng tarqalgan bo'lib, vaqt o'tishi bilan har bir hududda o'ziga xos shakl, bezak va tikish usullariga ega bo'lgan.

O'zbekistonda Chust, Andijon, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Boysun va Shahrisabz do'ppilari o'zining mahalliy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ularning shakli, naqshlari, ranglari va tayyorlanish texnikasi hududlarning badiiy an'analari hamda hunarmandchilik tajribasini aks ettiradi.

Farg'ona vodiysida do'ppining o'ndan ortiq turi mavjud bo'lib, ular orasida Chust do'ppisi o'ziga xos shakli, naqshlari va bezaklari bilan alohida mashhurdir. Do'ppi nafaqat kundalik kiyimning bir qismi, balki xalqning estetik qarashlari, urf-odatlar va ramziy tasavvurlarini mujassam etgan milliy bosh kiyim hisoblanadi.

Xalqona talqinlarga ko'ra, do'ppidagi gullar yilning o'n ikki oyini ifodalaydi. Uning etagidagi qora jiyak ayrim rivoyatlarda do'zax ramzi sifatida talqin qilinsa, jiyak bo'ylab o'tgan nozik oq chiziq jannatga olib boruvchi Pulsiro't ko'prigini anglatadi. Do'ppi naqshlarida yarim oy tasvirining mavjudligi esa xalq orasidagi "Oyning o'n beshi qorong'u, o'n beshi yorug'" degan hikmatli ibora bilan bog'lanadi. Ushbu talqinga ko'ra, naqshlarda oyning yorug' tomoni aks ettirilgan. Oy atrofidagi kashtalar va yulduzsimon bezaklar esa farzandlarning kelajagi yorug', umri baxtli va istiqboli porloq bo'lishiga qaratilgan ezgu tilaklarning ramziy ifodasi sifatida izohlanadi [8].

Boysun do'ppisi Surxondaryo viloyatining Boysun tumanida shakllangan an'anaviy bosh kiyim namunalari biridir. U, asosan, dumaloq shakli va piltado'zi usulida bajarilgan kashtalari bilan ajralib turadi. Do'ppi tayyorlashda bo'z, surp yoki chit kabi matolardan foydalanilib, uning yuzasiga ipak yoxud ingichka paxta iplari yordamida zich, bo'rtma naqshlar tikiladi. Kashtaning hajmdorligi va yuzada yaqqol ko'rinib turishi ushbu bosh kiyimning o'ziga xos badiiy xususiyatlarini belgilaydi.

Boysun do'ppilarining bezaklari ham alohida e'tiborga loyiq. Ularda yirik geometrik shakllar, murakkab chiziqlar va bo'rtib turuvchi naqshlar o'zaro uyg'unlashib, o'ziga xos badiiy kompozitsiyani hosil qiladi. Ranglarning yorqinligi, kashtalarning hajmdorligi va naqshlarning o'ziga xos joylashuvi Boysun do'ppilariga betakror ko'rinish bag'ishlaydi. Shu sababli ular nafaqat kundalik kiyim elementi, balki Boysun hududining an'anaviy kashtachilik mahorati va mahalliy badiiy qarashlarini namoyon etuvchi moddiy madaniyat namunasi sifatida ham ahamiyatlidir.

Boysun do'ppisi o'zining dumaloq shakli, hajmdor kashtalari va o'ziga xos bezaklari bilan Surxon vohasining an'anaviy hunarmandchilik namunalari biri hisoblanadi. Uni tayyorlash jarayoni bir necha bosqichdan iborat bo'lib, matoni tanlash, andaza asosida bichish, paxta solib bo'rtmalar hosil qilish, naqsh tushirish, kashta tikish va yakuniy bezaklarni joylashtirish ishlarini qamrab oladi [9].

An'anaviy hunarmandchilikda kashta iplarini bo'yash uchun tabiiy manbalardan ham foydalanilgan. Jumladan, anor po'sti, piyoz po'sti va yong'oq po'stlog'ini qaynatish orqali turli tusdagi bo'yoqlar olingan. Iplar tayyorlangan bo'yoqli eritmaga solinib, kerakli rangga keltirilgan. Tabiiy bo'yash usullari mahalliy xomashyodan foydalanish tajribasini namoyon etadi. Biroq hosil bo'ladigan rang o'simlik turi, eritmani tayyorlash usuli va bo'yash sharoitiga qarab farqlanishi mumkin [10].

Boysun to'ldirma do'ppilari naqshlarining shakli va tuzilishiga ko'ra turli ko'rinishlarga ega. Ular orasida "qo'chqorshoxi", "chilxol" va "archa" kabi naqsh nomlari uchraydi. Bu naqshlar do'ppining badiiy bezagini belgilash bilan birga, mahalliy kashtachilik an'alarining davomiyligini ham ifodalaydi. Ularning kompozitsiyasi, ranglar uyg'unligi va bo'rtma ishlanish usuli Boysun do'ppilariga o'ziga xos ko'rinish bag'ishlaydi.

Qadimda do'ppini oyoq ostiga qo'yish, uni bosish, ustidan hatlab o'tish do'ppi egasiga hurmatsizlik va odobsizlik sanalgan. Hatto do'ppini oyoqosti qilish, ezgilash, yirtib tashlash bilan uning egasiga ziyon-zahmat yetkazish mumkin, deb ishonilgan. Do'ppi insonning boshini himoyalovchi, asrovchi bosh kiyimi bo'lishi bilan birga, unga do'ppi kiygan insonning kuch-quvvati, irodasi va xislatlari o'tadi, deb ham hisoblangan. Ko'pni ko'rgan, sog'lom, baquvvat keksalarning taxlangan do'ppisi bilan silash orqali kasalni sog'aytirishga umid qilganlar [11].

Boysun hududida an'anaviy bosh kiyimlar turli shakl, bezak va vazifalarga ega bo'lib, ularning ayrim turlarini kiyishda kishining jinsi, yoshi hamda oilaviy maqomi hisobga olingan. Mahalliy an'anaga ko'ra, piltado'zi yoki to'ldirma do'ppi, baxmal do'ppi, lolagul do'ppi va munchoqli do'ppi kabi turlar o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turgan.

Piltado'zi — bosh kiyimlarni bezashda qo'llaniladigan bo'rtma kashtachilik usuli. Ilgari Samarqand viloyatining Urgut tumani, Qashqadaryo va Surxondaryo, Shimoliy Afg'oniston hamda Janubiy Tojikistonda tarqalgan ushbu hunar bugungi kunda Surxondaryoning Boysun va Oltinsoy tumanlarida saqlanib qolgan. Boysunda bu an'anani faqat usta F. Holiqova davom ettirmoqda. XX asr oxirigacha piltado'zi, asosan, do'ppi tikishda qo'llanilgan. 2003-yilgi "Boysun bahori" festivalida esa ushbu usulda tayyorlangan kiyimlar ilk bor namoyish etilgan.

Baxmal do'ppi — baxmal matodan tayyorlangan bosh kiyim bo'lib, Boysun ayollarining an'anaviy kiyim-kechaklari tarkibida uchraydi.

Lolagul do'ppi — asosan, kuyovlar va kuyovjo'ralar kiyadigan bosh kiyim turi. Uning nomlanishi bezak xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Munchoqli do'ppi — munchoqlar bilan bezatilishi orqali boshqa turlardan farqlanadi. Mahalliy kiyinish an'alarida uning rangiga ham alohida e'tibor berilgan: qizil rangli do'ppini kelinlar, yashil ranglisini esa o'rta yoshli ayollar kiyganlar. Bu holat bosh kiyim rangining ayolning yoshi va oilaviy maqomiga bog'liq ravishda tanlanganini ko'rsatadi [12].

Bundan tashqari, XX asr boshlarida Surxon vohasi aholisi orasida quyidagi bosh kiyimlar keng tarqalgan edi.

Erkaklarning an'anaviy bosh kiyimlari

Salla — asosan, ziyolilar, diniy ulamolar va ilm ahli tomonidan kiyilgan an'anaviy bosh kiyimlardan biri. U surp

yoki ipak matodan tayyorlanib, kuloh, kalapo'sh yoki telpak ustidan o'ralgan. Sallaning ikki chetiga ko'k rangli ipdan taxminan bir santimetr kenglikdagi "salla xati" deb ataluvchi bezak to'qilgan. Salla boshni issiq va sovuqdan himoya qilish bilan birga, muayyan ijtimoiy mavqeni ham ifodalagan. Uning yana bir muhim xususiyati safar vaqtida yoki zarurat tug'ilganda kafan sifatida foydalanish mumkin bo'lganidir. Marhumni dafn etish uchun kafanlik mato topilmagan hollarda ham salladan foydalanilgan. Shu sababli uning uzunligi ayrim hollarda yetti metracha yetgan [13].

Kalapo'sh — to'rtburchak shaklda tikiladigan an'anaviy bosh kiyim. Uning tuzilishi avra, astar, jiyak va pilta qismlaridan iborat bo'lgan. Surxon vohasida bosh kiyimlarning nomlanishi etnik guruhlar va mahalliy an'analarga qarab farqlangan. Jumladan, qo'ng'iroq va yuz urug'lariga mansub aholi orasida do'ppi "qalpoq" deb atalgan bo'lsa, qatag'onlarning xataki urug'ida "kalapo'sh" nomi qo'llangan. Bu holat bir hudud doirasida ham kiyim-kechak terminologiyasining turlicha bo'lganini ko'rsatadi.

Kuloh — tepasi uchli shaklda tayyorlangan bosh kiyim. U, asosan, jundan to'qilgan va ustidan salla o'ralgan. Kulohning quloqlar yaqinidagi ikki yon qismida popuklari bo'lgan. Uning shakli va ustidan salla o'rash usuli ushbu bosh kiyimni boshqa an'anaviy namunalardan ajratib turgan. XX asr boshlarida xatak qatag'onlari orasida keng tarqalgan.

Qalpoq — yupqa kigizdan tayyorlangan bosh kiyim. Uning tuzilishi va ayrim bezaklari mahalliy guruhlariga qarab farqlangan. Masalan, xatak qatag'onlarida qalpoq popuklari quloqlarning orqa tomonida, qo'ng'iroqlarda esa old tomonida joylashgan. An'anaviy kiyinish qoidalariga ko'ra, popuklarning quloqqa tegib turmasligiga e'tibor berilgan. Bu xususiyat qalpoqning nafaqat tashqi ko'rinishi, balki uni kiyish tartibi ham muayyan an'analarga asoslanganini ko'rsatadi [14].

Telpak — hayvon mo'ynasidan tikilgan, asosan, sovuq havoda kiyiladigan issiq bosh kiyim. U boshni past haroratdan himoya qilish uchun xizmat qilgan. Telpak tayyorlashda turli mo'ynalardan foydalanilgan bo'lib, mahalliy ma'lumotlarda, xususan, "baqana" deb ataluvchi teri turi ham tilga olinadi. Telpakning shakli va tayyorlanish usuli tabiiy sharoit, mavjud xomashyo hamda aholining kundalik ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan [15].

Ayollarning an'anaviy bosh kiyimlari

Surxon vohasi ayollarining an'anaviy bosh kiyimlari shakli, rangi, matosi va kiyilish usuliga ko'ra bir-biridan farq qilgan. Bosh kiyimlarini tanlashda ayolning yoshi, oilaviy holati va ijtimoiy mavqeyi ham muayyan ahamiyat kasb etgan. Ayollar boshiga o'raydigan ro'mollar orasida chodir, chorsu, sholpat, parangi ro'mol, dakana va qasaba kabi turlar uchragan.

Sholpat katta o'lchamli bosh ro'moli bo'lib, ayrim ma'lumotlarga ko'ra, uni boy xonadonlar hamda hojilar oilasiga mansub ayollar va qizlar o'raganlar. Sholpatlar qizil, sariq, qora, yashil va oq ranglarda tayyorlangan.

Parangi ro'mol esa sochig'i, ya'ni osilib turadigan qismi bo'lgan ro'molni anglatgan. Yosh qizlar va kelinlar, asosan, to'q qizil rangli parangi ro'mol o'raganlar. Uning oq, sariq, malla, qizil va qirmizi rangli turlari ham mavjud bo'lgan. Mahalliy an'anaga ko'ra, parangi ro'molni ellik yoshgacha bo'lgan ayollar ham ishlatganlar.

Dakana — odatda, 35–40 yoshdan oshgan ayollar peshonasi ustidan o'rab, bog'lab qo'yadigan ro'mol turi. Chodir ikki qavatli ro'molni, chorsu esa bir qavatli ro'molni anglatgan. Qasaba katta ro'mol bo'lib, uni qatlab, o'rama shakliga keltirgan holda boshga o'raganlar.

Tos kalapo'sh — turmushga chiqmagan qizlar kiygan bosh kiyimlardan biri. U do'ppi turiga mansub bo'lib, qizlarning an'anaviy kiyinish madaniyatida o'ziga xos o'rin tutgan [16].

Shunday qilib, Surxon vohasi ayollarining bosh kiyimlari nafaqat kundalik ehtiyojni qondirgan, balki yosh, oilaviy holat va ijtimoiy muhit bilan bog'liq an'analarni ham aks ettirgan. Ularning nomlari, ranglari va kiyilish usullarini o'rganish voha aholisining an'anaviy kiyinish madaniyati hamda mahalliy etnografik xususiyatlarini yoritishga xizmat qiladi.

XULOSA

Surxon vohasi aholisining an'anaviy bosh kiyimlari hududning tarixiy-etnografik xususiyatlari, mahalliy kiyinish madaniyati va hunarmandchilik an'analari bilan uzviy bog'liq. Ularning shakli, materiali, rangi va bezaklari nafaqat amaliy ehtiyojlarni qondirgan, balki kishilarning yoshi, oilaviy holati va ijtimoiy mavqeyini ham ifodalagan. Xususan, do'ppi, salla, qalpoq, kalapo'sh va ayollar ro'mollarining mahalliy turlari vohada yashovchi turli etnik guruhlarining o'ziga xos kiyinish an'analarni namoyon etadi. Umuman olganda, Surxon vohasi an'anaviy bosh kiyimlarini tarixiy-etnografik jihatdan o'rganish hudud aholisining moddiy madaniyati, etnik o'ziga xosligi va an'anaviy hunarmandchilik tarixini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Mazkur merosni hujjatlashtirish, mahalliy atamalarni tizimlashtirish hamda bosh kiyimlarni tayyorlash usullarini o'rganish an'anaviy madaniyatni asrash va kelajak avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tursunov S., Pardayev T., Qurbonov A., Tursunov N. O'zbekiston tarixi va madaniyati – Surxondaryo etnografiyasi. – Toshkent, 2006.
2. Tursunov S., Pardayev T., Mahmadiyeva N. Surxondaryo – etnografik makon. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
3. Tursunov S., Pardayev T., Paygamonov A., Narzullayeva N. Surxon vohasi moddiy madaniyat tarixi. – Toshkent, 2013.
4. Nodir Binafsha. Traditional Costume of Boysun Women // San'at. – 2006. – № 2. – URL: <https://sanat.orexca.com/2006/2006-2/tradit/>.
5. Mamarajabov G'. A. Traditional Clothes and Jewelry of Surkhandarya Oasis // International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. – 2021. – Vol. 8, № 12. – P. 227–230. – DOI: 10.18415/ijmmu.v8i12.3273.
6. Orifjonova G. R. Peculiarities of Surkhandarya Ethnocultural Clothing // Current Research Journal of History. – 2022. – Vol. 3, № 1. – P. 21–25. – DOI: 10.37547/history-crjh-03-01-05.
7. Mamarajabov G'. A. O'zbekistonning janubiy hududlarida milliy hunarmandchilikning rivojlanishi va uning natijalari (1991–2020-yillar misolida): tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Termiz, 2023. – B. 53–54.

8. Tursunov S., Pardayev T., Mahmadiyorova N. Surxondaryo – etnografik makon. – Toshkent: Akademnashr, 2012. – B. 8.
9. Do'ppi – milliy g'ururimiz timsoli: uslubiy qo'llanma. – Boysun, 2022. – B. 5.
10. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati, Boysun shahri. – 2022.
11. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati, Termiz shahri. – 2023.
12. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati, Boysun tumani, Gaza qishlog'i. – 2023.
13. Tursunov S., Tursunov A., Tog'ayeva M. Sherobod tarixidan lavhalar. – Toshkent: Yangi-nashr, 2014. – B. 181.
14. Dala yozuvlari. Surxondaryo viloyati, Sherobod tumani, Xatak qishlog'i. – 2026.
15. Tursunov S., Tursunov A., Tog'ayeva M. Sherobod tarixidan lavhalar. – Toshkent: Yangi-nashr, 2014. – B. 182.
16. Umarov I., Rahmonov H., Xudoyberdiyev E. Surxon vohasida etnik tarix va etnomadaniy jarayonlar (xatakilar urug'i misolida). – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2014. – B. 157–160.